

СТВОРЕННЯ МУЗЕЮ ВОЄННОГО ДИТИНСТВА ЯК СПОСІБ ОСМИСЛЕННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ У БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ НА ДІТЕЙ

Михайло Громовий, Наталія Терес

THE CREATION OF THE WAR CHILDHOOD MUSEUM AS A WAY OF UNDERSTANDING THE IMPACT OF WAR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA ON CHILDREN

Mykhailo Hromovyi, Nataliia Teres

In 1992, following the dissolution of Yugoslavia, war engulfed the Balkan Peninsula, including the small country of Bosnia and Herzegovina. The armed conflict, which lasted for more than three years, had devastating consequences. A humanitarian catastrophe affected hundreds of thousands of people on all sides of the conflict.

The war had a profound impact on an entire generation of Bosnian children, robbing them of a peaceful childhood. Decades later, many of them revisited their traumatic memories, sharing their testimonies and personal belongings with the War Childhood Museum. Their goal was to help future generations understand the experiences of those whose formative years were shaped by war – those who were deprived of even the most basic needs, as well as the chance to grow up in safety and happiness.

These are stories of childhood lived in darkness – studying in makeshift classrooms set up in dimly lit basements – of hunger, constant fear, and anxiety, and of the loss of loved ones.

The War Childhood Museum preserves the autobiographical experiences of those who endured the conflict as children. It offers a way to «reconstruct» the past from a child's perspective, capturing the war as it was seen and felt by the youngest survivors. Visitors to the museum have the opportunity to form their own understanding of war through the eyes of a child, experiencing the emotional impact of the artifacts and testimonies of those who lived through it.

Sadly, the study of war-affected childhoods and their long-term consequences became increasingly relevant for Ukraine after Russia's military aggression began in 2014 – and even more so following the full-scale invasion on February 24, 2022.

Keywords: The War Childhood Museum, Bosnian War, Yugoslavia, impact and consequences of war.

Боснія і Герцеговина розташована в центрі Балканського півострова на південному сході Європи. Балкани – це півострів на європейському континенті, який розташований між Заходом і Близьким Сходом і є дорогою з Центральної та Східної Європи до Середземного моря.

Таке розташування призвело до того, що Боснія і Герцеговина населена різними етносами, з різними релігійними та культурними особливостями. Три основні етнічні групи, що населяють Боснію і Герцеговину, – босняки (бошняки), боснійські хорвати та боснійські серби.

З 1918 по 1992 рік Боснія і Герцеговина входила до складу Югославії, держави, яка виникла внаслідок падіння Австро-Угорської імперії по завершенню Першої світової війни. Спершу ця держава була Королівством сербів, хорватів і словенців, що об'єднало Сербію, Чорногорію і колишні австро-угорські землі Боснії, Хорватії та Словенії. А після Другої світової війни, коли до влади в Югославії прийшли комуністи, вона перетворилася на союзню федерацію, що складалася з шести республік і двох автономій. Після розпаду Югославії незалежними країнами стали її колишні республіки Словенія, Хорватія, Сербія, Боснія та Герцеговина, Північна Македонія і Чорногорія.

Втім, утворення нових незалежних держав не відбулось мирним шляхом. Народи колишньої СФРЮ боролись за здобуття державної незалежності, а переважно сербські сили прагнули не допустити дезінтеграційних процесів та зберегти єдину Югославську державу. Як наслідок, були розв'язані Югославські війни – низка збройних конфліктів, що відбувалися на території колишніх республік Югославії у період між 1991 та 2001 роками.

6 квітня 1992 року Боснія і Герцеговина була визнана незалежною державою Європейським співтовариством. 1 березня 1992 року, коли країна офіційно відокремилася від Югославії, відзначається її День незалежності (Rachmawati 2015, p. 1484). Згідно з переписом 1991 року в БіГ проживали три основні національності – 1,9 млн боснійців-мусульман (босняків) (43,4%), 1,3 млн сербів (31,2%) і 760 тисяч хорватів (17,3%) при загальній чисельності населення країни в 4,3 млн мешканців (Дикань 2010, с. 110). Етнічна різноманітність там поєднується з різноманітністю релігійною – босняки є переважно мусульманами, серби – православними християнами, хорвати у більшості своїй сповідують католицизм (Загородня 2018, с. 74).

На основі даної етнічної структури виникли три основні політичні партії: Партія демократичної дії (ПДД), яка представляла інтереси мусульман, Сербська демократична партія (СДП) і Хорватська демократична співдружність (ХДС). Ці партії мали різні бачення подальшої долі країни після розпаду СФРЮ. Боснійські серби виступали за відновлення Югославії або, в разі остаточного розпаду федерації, за приєднання до Сербії. Хорвати ж хотіли приєднання до Хорватської республіки. Мусульмани-боснійці наполягали на єдиній та унітарній Боснії і Герцеговині (Дикань 2010, с. 112).

Розгортанню воєнного конфлікту сприяли не тільки етнічні та релігійні відмінності, а й історичні міфи та стереотипні уявлення, які вплинули на світобачення громадян, що проживали на території Боснії і Герцеговини. Складні й трагічні сторінки відносин між народами використали політики для маніпулювання громадською думкою. Наприклад, частина сербів звинувачує хорватів у тому, що вони їх зрадили, підтримавши Австро-Угорщину в Першій світовій війні. Також хорватів звинувачують у масовій підтримці «усташів», які під час Другої світової війни у маріонетковій Незалежній Державі Хорватія, яка знаходилась під протекторатом нацистської Німеччини, знищили за різними оцінками від 200 до 600 тисяч сербів.

З іншого боку, частина хорватів переконана, що сербські націоналісти – «четники» масово знищували хорватів, а політичні режими Першої (1918–1941 рр.) і Другої (1945–1991 рр.) Югославії були репресивними і антихорватськими. Боснійських мусульман часто звинувачують у тому, що вони брали участь у війнах із сербами на боці турків, австрійців, «усташів». Разом з тим, босняки згадують про геноцид, розв'язаний проти них «четниками» у воєнні роки та про те, як їх тоді масово примусово переселяли до Туреччини (Палій 2015, с. 113). Давались взнаки і шовіністичні настрої та амбіції щодо відновлення «Великої Сербії» тодішнього керівництва та частини населення Союзної Республіки Югославія («Третя Югославія», яка існувала в 1992–2003 роках).

Через всі ці відмінності, складні взаємовідносини та агресивні настрої деяких політичних сил, вибухнула тривала та кривава Боснійська війна. Однією із найжорстокіших сторінок якої була облога Сараєва, столиці Боснії і Герцеговини. Під час 44-місячної облоги цього міста було вбито понад 10 тисяч мирних жителів. Вони загинули переважно від рук снайперів і мінометних обстрілів. Місто перебувало в оточенні з 1992-го по 1996 рік, яке здійснювали спочатку сили Югославської народної армії, а потім збройні сили Республіки Сербської.

Сараєвці гинули вдома – від осколків і вибухових хвиль, у черзі по воду, на центральних вулицях, мостах. Діти – на дитячих майданчиках. За час війни лише снайпери поранили в Сараєві 1030 і вбили 225 осіб, 60 з яких були дітьми.

Ще однією жахливою сторінкою цієї війни була різанина тисяч етнічних боснійців у Сребрениці у липні 1995 р. Це було сплановане масове вбивство боснійськими сербами близько 8 000 боснійських мусульман чоловічої статі віком від 12 до 77 років.

Покласти край кровопролиттю вдалося лише завдяки операції НАТО під назвою «Обдуманна сила», яка тривала з 30 серпня по 20 вересня 1995 року. Було задіяно 400 літаків і 5000 особового складу з 15-ти країн. Операція мала на меті за допомогою бомбардувань військових цілей змусити боснійських сербів та Югославію Слободана Мілошевича відступити (Rachmawati 2015, p. 1492).

Боснійська війна завершилася внаслідок підписання Дейтонських угод 21 листопада 1995 року. Згідно з цими угодами Боснія і Герцеговина залишалася єдиною державою, що складається з двох суб'єктів: Мусульмано-Хорватської Федерації та Республіки Сербської з єдиними федеральними інститутами влади. Республіка Сербська має власну конституцію.

Рада Безпеки ООН створила Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, який працював із 1993-го до 2017 року. Вироки винесли колишнім лідерам боснійських сербів Радовану Караджичу та генералу Ратку Младичу, яких засудили за геноцид. За час роботи трибуналу були висунуті звинувачення щодо 161 особи, 90 з них засуджено.

За чотири роки Боснійської війни за різними оцінками загинули від 90 до 200 тисяч людей, 1,8 мільйона мешканців цієї країни змушені були залишити свої домівки, до 50 тисяч жінок було зґвалтовано, було вбито близько 3500 дітей (Rachmawati 2015, p. 1485).

За таких обставин з необхідністю постало питання щодо увічнення пам'яті жертв війни. Про трагедію боснійської війни розповідають різні типи пам'яток: пам'ятники на кладовищах, меморіальні дошки, надписи. Кожна з воюючих сторін після завершення війни почала процес меморіалізації. 20 вересня 2003 р. був відкритий Меморіал і кладовище жертв геноциду 1995 року в Сребреніці. Тоді збройні формування боснійських сербів вбили декілька тисяч біженців, в основному чоловіків і хлопчиків-підлітків. Як засвідчено у Частковому списку дітей-жертв геноциду в Сребреніці, щонайменше 500 дітям, страченим і скиданим у братські могили або в річку, на момент загибелі не було 18 років (Partial List 2008).

Меморіалізація воєнних подій відбувається дуже складно, місцеві активісти та громадські організації мають можливість встановити переважно меморіальні дошки, що пояснюється відсутністю національного закону, який би регулював вшанування пам'яті. В перші ж місяці війни в окремих місцевостях були створені табори для ув'язнених, як, наприклад, будинок залізрудної шахти Омарська в північно-східній Боснії, в якому влітку 1992 року перебували понад три тисячі ув'язнених боснійських мусульман та хорватів, які зазнавали тортур, голодування, страждали від нестачі води. Оскільки нині це є територія працюючої шахти, то це ускладнює ініціативу громадськості щодо створення меморіального комплексу на цьому місці. Винятком є меморіал жертвам війни у місті Козарац поблизу Прієдора, який відкрили в липні 2010 року. Він являє собою круглу споруду, всередині якої вписані імена 1226 боснійських жителів Казараца, вбитих під час конфлікту. Зовні стіни вкриті електричними свічками, які запалюють ввечері – по одній для кожної з жертв (Irwin & Carić 2010). Це єдиний меморіал жертвам-боснійцям, дозволений владою Республіки Сербської.

Увічнення пам'яті про жертви війни ускладнюється прагненням кожної етнічної групи ретранслювати власні травматичні погляди на злочини, вчинені представниками інших етнічних спільнот. Процес меморіалізації надто залежить від того, який етнічний склад населення в містах і селищах, яка етнічна група домінує у місцевому самоврядуванні (Мартиненко 2020). Через це, на думку фахівців, більшість меморіалів сигналізують те, хто відповідальний про їх створення і яку етнічну групу вони представляють. Розміщення меморіалів, їхній контекст більше спрямовані на етнічне роз'єднання, ніж на примирення в сучасній Боснії та Герцеговині. Характерно, що в країні немає пам'ятних знаків, встановлених жертвам війни незалежно від етнічного походження. Це, на думку дослідників, підтримує нетерпимість на етнічному ґрунті (A struggle against divisive... 2023).

Діти є найбільш вразливою групою населення під час воєн. В сучасному світі близько 250 млн дітей живуть в країнах, охоплених військовими конфліктами. Конвенція про права дитини зобов'язує вживати всіх належних заходів для відновлення та інтеграції дітей, які постраждали від збройних конфліктів, наголошено на важливості зокрема, фізичного, соціального та психічного відновлення. Ключовими в цих процесах є зміцнення здоров'я, самоповаги та гідності дитини (Vandenhoele 2024).

З метою осмислення пережитої війни був створений Музей воєнного дитинства в Сараєво, що відкрив свої двері в січні 2017 року. У ньому експонуються тисячі артефактів, особистих речей, листів, щоденників і свідчень, що демонструються як пам'ятні речі часів війни. Музей поставив на меті «задокументувати досвід тих, хто не зіграв жодної ролі в початку війни, і все одно зазнав численних наслідків», створивши «найбільший у світі архів, присвячений досвіду дорослішання під час війни» (Takševa 2018, p. 3).

Сараєвський Музей воєнного дитинства прагне збирати розповіді про війну від тих, хто пережив її в дитинстві, незалежно від їх етнічної приналежності для того, щоб сприяти розбудові культури миру та колективної пам'яті в постконфліктній Боснії і Герцеговині. Утім досі в цій країні етнічна приналежність є найважливішим маркером національної ідентичності і кожну етнічну групу офіційно заохочують пам'ятати про війну через різні версії історії та офіційно схвалені групові наративи кожної етнічної спільноти.

Позиціонуючи себе як простір, який може відігравати важливу і, можливо, унікальну роль у відбудові соціальної та культурної тканини етнічно розділеного постконфліктного боснійського

суспільства, Музей пропонує життєздатну альтернативу трьом версіям офіційної меморіалізації нещодавньої війни. Музей публічно представляє та чітко уявляє можливість справжнього примирення та кращого, мирного, багатоетнічного майбутнього через розвиток єдиної колективної пам'яті про недавню війну. Таким чином, музей, його експонати, поточна діяльність і запланований розвиток спрямовані на підсилення місцевих миротворчих громадських ініціатив у Боснії і Герцеговині.

Презентуючи громадськості артефакти як докази несправедливості, заподіяної всім тим, кому довелося пережити війну в дитинстві, Музей розвиває наратив про війну як реальність, яка була продуктом етнічних поділів (Takševa 2018, p. 4–5).

Засновник музею Ясмінко Галілович, будучи дитиною під час Боснійської війни, пережив облогу у м. Сараєво, як і тисячі інших дітей на життя яких вплинула війна. У 2010 р. він з метою осмислення пережитого досвіду воєнного дитинства вирішує започаткувати дослідницький проєкт за допомогою короткого опитування у соціальній мережі. Опитування, як і сама тема пережитої війни, знайшли відгук серед боснійців, тому більше тисячі людей погодилися взяти участь.

Тим не менш, велика кількість історій, не дивлячись на жахливі воєнні події, свідками яких стали тисячі боснійців, були не лише про страх, страждання та втрату, це були історії про перше кохання, щасливі та надихаючі події в житті та силу. Згодом ці свідчення, які зміг отримати Ясмінко Галілович, були використані у книзі, що отримала назву «Воєнне дитинство» і опублікована у 2013 році (Pilarska 2017, p. 164).

На початку ХХ століття польсько-єврейський дитячий письменник і педагог Януш Корчак закликав дорослих забезпечити право дитини на щасливе дитинство. А у 1900 році шведська письменниця-феміністка Еллен Кі (Hellen Key) проголосила ХХ століття століттям дитини, видавши соціально-політичний трактат з назвою «The Century of the Child» у якому закликала до реалізації на практиці права дітей на вільне зростання. Вона думала, що це буде епоха, коли дітям нарешті забезпечать їхні права, їх розглядатимуть як справжніх особистостей, які мають інтереси, відмінні від інтересів дорослих.

На жаль, історія сучасного світу додала до цих гуманних ідей досить песимістичний *post scriptum*: діти були втягнуті у збройні конфлікти, а в країнах з тоталітарними режимами вони ставали жертвами жорстокості дорослих.

На цьому тлі книга Ясмінки Галіловича «Воєнне дитинство» стала важливим і винятковим педагогічно-соціологічним дослідженням, оскільки спонукає читачів замислитися над становищем і статусом дітей у збройних конфліктах, робить акцент на психологічних та соціальних наслідках останніх, досліджує досвід дорослішання під час війни.

Читачі книги та відвідувачі Музею можуть отримати уявлення про життя дітей під час війни, яке позначене постійними травмами, стражданнями та страхом. За підрахунками автора, під час війни в Сараєво проживало близько 70 000 дітей віком до 18 років. Під час облоги Сараєво, яка тривала 1425 днів, було вбито понад 10 000 мирних жителів, у тому числі понад 1 500 дітей. 15 000 молодих людей отримали поранення. Понад 1000 осіб висловили свій голос через проєкт «Воєнне дитинство», який став репрезентативним, колективним голосом цього покоління сараївців та узагальнив їхній колективний досвід дорослішання під час війни. Це дуже цінний матеріал для роздумів про сучасні детермінанти та умови соціалізації, виховання, психічного здоров'я та стійкості молодого покоління, яке постраждало від збройних конфліктів.

Спогади відображають не лише травматичні епізоди з біографії сараївців, а й розкривають силу духу, силу дружби, величезну волю до життя, взаємопідтримку, незламну віру та надію (Pilarska 2017, p. 164).

Ясмінко Галілович констатує: «... ми дуже пишаємося тим, що виходимо за межі звичайних культурних, музейних, музеологічних кіл, що нам вдається охопити людей, які ніколи в житті не були в музеї, але приходять до Музею воєнного дитинства. Музей є місцем зустрічі для людей дуже різного походження, місцем зустрічі для людей з різним соціальним статусом, які мають різні точки зору. Цей заклад відкритий для всіх громадян Боснії і Герцеговини незалежно від їхньої етнічної приналежності і його працівники намагаються сприяти подоланню бар'єрів та справляти позитивний вплив на якість життя людей у Боснії і Герцеговині. Однією з головних цілей музею є освіта та робота з дітьми, у школах з тим, щоб сприяти формуванню покоління боснійців і герцеговинців, які перш за все будуть охоронцями миру».

Цей Музей функціонує як простір, який сприяє побудові колективної пам'яті на основі артефактів, бере участь у переформатуванні офіційних етнонаціоналістичних наративів про нещодавню війну та сприяє створенню об'єднавчого наративу боснійства, побудові більш конструктивного образу боснійської ідентичності, що виходить за рамки етнічності.

Рада Європи визнала Музей важливою громадянською ініціативою з розбудови миру, присудивши йому престижну нагороду «Музей року 2018» (Takševa 2018, p. 17).

У книзі Марка О'Ніла, Джетт Сандал, Марлена Муліу «Перегляд музеїв впливу. Чотири десятиліття інновацій та громадської якості в європейських музеях» Музею воєнного дитинства присвячена окрема стаття. У цьому виданні провідні фахівці в галузі музеології, які були в журі премії «Європейський музей року» описують музеї, які за останні 40 років зробили вражаючі інновації та справили значний вплив на інші музеї по всьому світу (O'Neill et al. 2020, p. 21).

Музей воєнного дитинства вийшов за межі Боснії і Герцеговини і тепер створює колекцію, яка включатиме спогади, історії, предмети, експонати та інші артефакти, які збираються від людей у різних конфліктних і постконфліктних регіонах світу.

Музей працює над підвищенням свідомості про статус дітей, які ростуть у районах, уражених конфліктом. Це єдиний музей у світі, присвячений виключно дитинству, на яке вплинула війна. Музей документує розповіді людей про воєнне дитинство та організовує інтерактивні виставки, щоб представити їхній досвід.

У 2020 році Музей воєнного дитинства заснував свій перший міжнародний офіс в Україні, який зосередився на документуванні досвіду дітей і підлітків, на життя яких вплинув збройний конфлікт на Донбасі та тимчасова окупація Криму.

Директорка Музею воєнного дитинства в Україні Світлана Осіпчук в інтерв'ю для видання зазначила: «Наш генеральний директор в Сараєво Ясмінко Галілович ще до повномасштабного вторгнення РФ був в Україні по інших справах. Зі своїми друзями і колегами він потрапив достатньо близько до лінії фронту і побачив, які вже тоді війна мала наслідки в Україні. І якщо центральний офіс досліджує різні війни та конфлікти, збирає свідчення дітей та підлітків з усіх конфліктів, до яких мали доступ, то у випадку з Україною зрозуміло було, що це не можна робити дистанційно і цю роботу має здійснювати українська команда зі знанням контексту.

Для нас важливо підкреслити, що дитячий і підлітковий досвід війни відрізняється від дорослого. Багато в чому дітям доводиться слідувати за дорослими, які приймають рішення. Разом з тим, є багато нюансів, які суспільству варто зрозуміти і варто включити в інклюзивний наратив війни, який ми всі разом вибудовуємо» (Про Музей... 2025).

Перша велика виставка відбулася у Києві у 2021 році, яку відвідало близько 1100 осіб. У січні 2022 року тимчасова експозиція була розгорнута в Херсоні, а вже після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну спільна виставка «СЛУХАЙ» Офісів музею в Сараєво і Києві демонструвалася в шести європейських містах, зокрема в Раді Європи у Страсбурзі та під час конференції Ради музеїв у Празі. Влітку 2024 р. виставка «Вийти з тіні» відбулася у Києві, в Національному музеї Тараса Шевченка. Всі виставки об'єднані єдиною темою – представлення особистих історій дітей та молоді, які постраждали під час війни. В колекції музею зібрано понад 550 інтерв'ю та 650 предметів, які є важливим фундаментом для діалогу і пам'яті, джерелом зцілення окремих людей, сімей та громад (Children affected by Russian-Ukrainian War).

Існує відмінність між боснійським та українським музеями, що враховують контекст двох різних країн. Зокрема, важливими відмінностями є те, що в Україні війна досі триває та респондентами, що діляться своїми історіями для музею в Україні є діти або молоді люди, які нещодавно стали повнолітніми. Саме тому російсько-українська війна є найбільш задокументованою війною у світі і дослідження теми війни та її впливу на дитинство будуть актуальними і надалі.

Список джерел та літератури

ДИКАНЬ, Р. С., 2010, Політичний розвиток Боснії та Герцеговини у 1990–1992 рр. напередодні громадянської війни. Київ.

ЗАГОРОДНЯ, В. М., 2018, «Шлях до Дейтона»: процес мирного врегулювання військового конфлікту в Боснії та Герцеговині у 1992–1995 роках. Харків.

МАРТИНЕНКО, О., 2020, Боснія і Герцеговина: як вшанувати пам'ять про загиблих та не розпочати нову війну? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.helsinki.org.ua/articles/bosniia-i-hertshovynaiak-vshanutaty-pam-iat-pro-zahyblykh-ta-ne-rozpochaty-novu-viynu/>

ПАЛІЙ, Г., 2015, Крах Югославії: від єдиної держави до національної фрагментації Західних Балкан. Львів.

Про Музей воєнного дитинства в Україні: «У майбутньому наш музей стане найбільшим архівом дитячих свідчень про цю війну», 2025, [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sensor.net/ua/b3523875>

- A STRUGGLE AGAINST DIVISIVE MONUMENTS AND MEMORIES, Berghof Foundation, 17 Nov 2023. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://berghof-foundation.org/news/struggle-against-divisive-monuments>
- CHILDREN AFFECTED BY RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://warchildhood.org/children-affected-by-the-russian-ukrainian-war>,
- IRVIN R. & ČARIĆ, 2010, Call for War Memorials Divide Bosnia. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://iwpr.net/global-voices/calls-war-memorials-divide-bosnia>
- O'NEILL, M., SANDAHL, J., MOULIOU, M., 2020, Revisiting Museums of Influence. Four Decades of Innovation & Public Quality in European Museums.
- PARTIAL LIST of child victims of Srebrenica genocide, 25 January 2008. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://srebrenicamassacre1995.wordpress.com/2008/01/25/partial-list-of-child-victims-of-srebrenica-genocide/>
- PILARSKA, J., HALILOVIĆ, J., 2017, War Childhood: Sarajevo 1992–1995. Sarajevo: War Childhood Museum.
- RACHMAWATI, R. A., 2015, Analysis of Bosnia-Herzegovina Armed Conflict, 1484–1492.
- TAKŠEVA, T., 2018, Sarajevo's Museum of War Childhood. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 18(1), 3–17.
- VANDENHOLE, W., 2024, The law on children and armed conflict. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://warchildhood.org/children-and-armed-conflict-legal-framework/>

References

- A STRUGGLE AGAINST DIVISIVE MONUMENTS AND MEMORIES. Berghof Foundation, 17 Nov. 2023, [Online]. Available from: <https://berghof-foundation.org/news/struggle-against-divisive-monuments> [In English].
- CHILDREN AFFECTED BY RUSSIAN-UKRAINIAN WAR. [Online]. Available from: <https://warchildhood.org/children-affected-by-the-russian-ukrainian-war> [In English].
- DYKAN, R. S., 2010, Politychnyi rozvytok Bosnii ta Hertsehovyny u 1990–1992 rr. naperedodni hromadianskoi viiny [Political development of Bosnia and Herzegovina in 1990–1992 on the eve of the civil war]. Kyiv. [In Ukrainian].
- IRVIN, R., ČARIĆ, 2010, Call for War Memorials Divide Bosnia. [Online]. Available from: <https://iwpr.net/global-voices/calls-war-memorials-divide-bosnia> [In English].
- MARTYNENKO, O., 2020, Bosniia i Hertsehovyna: yak vshanuty pamiat pro zahybylykh ta ne rozpochaty novu viinu? [Online]. Available from: <https://www.helsinki.org.ua/articles/bosniia-i-hertsehovyna-ia-k-vshanuty-pam-iat-pro-zahybylykh-ta-ne-rozpochaty-novu> [In Ukrainian].
- O'NEILL, M., SANDAHL, J., MOULIOU, M., 2020, Revisiting Museums of Influence. Four Decades of Innovation and Public Quality in European Museums. [In English].
- PALII, H., 2015, Krakh Yuhoslavii: vid edynoi derzhavy do natsionalnoi frahmentatsii Zakhidnykh Balkan [The collapse of Yugoslavia: from a united state to national fragmentation of the Western Balkans]. Lviv. [In Ukrainian].
- PARTIAL LIST of child victims of Srebrenica genocide, 25 January 2008. [Online]. Available from: <https://srebrenicamassacre1995.wordpress.com/2008/01/25/partial-list-of-child-victims-of-srebrenica-genocide> [In English].
- PILARSKA, J., 2017, Halilović J., War Childhood: Sarajevo 1992–1995. Sarajevo: War Childhood Museum. [In English].
- Pro Muzei voennoho dytynstva v Ukraini: «U maibutniomu nash muzei stane naibilshym arkhivom dytiachykh svidchen pro tsiu viinu». [About the Museum of War Childhood in Ukraine: «In the Future, Our Museum Will Become the Largest Archive of Children's Testimonies About This War»]. [Online]. Available from: <https://censor.net/ua/b3523875> [In Ukrainian].
- RACHMAWATI, R. A., 2015, Analysis of Bosnia-Herzegovina Armed Conflict. [Journal], 1484–1492. [In English].
- TAKŠEVA, T., 2018, Sarajevo's Museum of War Childhood. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 18(1), 3–17. [In English].
- ZAHORODNIA, V. M., 2018, «Shliakh do Deitona»: protses myrnoho vrehluiuvannia viiskovoho konflikty v Bosnii ta Hertsehovyny u 1992–1995 rokakh [«The Road to Dayton»: the process of peaceful settlement of the military conflict in Bosnia and Herzegovina in 1992–1995]. Kharkiv. [In Ukrainian].
- VANDENHOLE, W., 2024, The law on children and armed conflict, [Online]. Available from: <https://warchildhood.org/children-and-armed-conflict-legal-framework/> [In English].

Створення Музею воєнного дитинства як спосіб осмислення впливу війни у Боснії і Герцеговині на дітей

У 1992 році після розпаду Югославії війна охопила Балканський півострів, зокрема, й велику країну – Боснію і Герцеговину. Військовий конфлікт, який там тривав більше трьох років, призвів до масштабних наслідків. Гуманітарна катастрофа заторкнула сотні тисяч людей з усіх сторін конфлікту.

Війна найгіршим чином вплинула й на дитинство цілого покоління боснійських дітей. Десятиліття по тому вони повертались до травматичних спогадів про війну і передавали свої свідчення та особисті речі у Музей воєнного дитинства для того, щоб наступні покоління могли зрозуміти досвід тих, чий період становлення припадав на воєнний час, хто був позбавлений можливості задовольняти свої елементарні потреби, а також безпечно та щасливо прожити своє дитинство.

Це історії про дитинство в темряві (навчання в темних підвалах у тимчасових «шкільних класах» без світла), голод, перманентний страх і тривогу, загибель найрідніших людей...

Музей воєнного дитинства акумулював автобіографічний досвід наслідків збройного конфлікту, яким його бачили і відчували на собі діти. Це спосіб «реконструювати» минуле, яке зафіксоване з дитячої перспективи. Відвідувачі музею мають змогу сформулювати власне розуміння війни з точки зору окремої дитини, відчутти емоційний вплив музейних артефактів і свідчень тих, хто пережив війну в дитинстві.

На жаль, дослідження досвіду воєнного дитинства та його наслідків стало актуальним для України з початком воєнної агресії росії в 2014 році й особливо після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року.

Ключові слова: Музей воєнного дитинства, боснійська війна, Югославія, вплив і наслідки війни.

Mykhailo Hromovyi, MA in History, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Михайло Громовий, магістр історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-3093-4776>

Nataliia Teres, Candidate of historical science, Associate Professor, Faculty of History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Наталія Терес, кандидатка історичних наук, доцентка, історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-2801-3594>

Received: 06.02.2025

Advance Access Published: April, 2025